

[२०२३] १ एस.सी.आर. ७९१

राष्ट्रीय राजधानी क्षेत्र दिल्ली सरकार

वि.

रतिराम आणि इतर

(दिवाणी अपील क्रमांक ३७९ ऑफ २०२३)

जानेवारी २०, २०२३

[एम. आर. शहा आणि सी. टी. रविकुमार, जे.जे.]

भूसंपादन, पुनर्वसन व पुनर्वसनातील योग्य मोबदला व पारदर्शकतेचा अधिकार अधिनियम, २०१३- कलम २४ (२)-भूसंपादन अधिनियम, १८९४-भूसंपादन, जेव्हा व्यपगत झाल्याचे समजले जाते - वस्तुतः स्थगितीमुळे ताबा घेतला नाही, मात्र नुकसान भरपाई आरडी मध्ये पाठविण्यात आली- खाजगी प्रतिवादी-लेखी याचिकाकर्त्याने लेखी याचिका दाखल करून रिट याचिका मध्ये अशी घोषणा करण्याची मागणी करण्यात आली होती की, कलम २४ (२) च्या पार्श्वभूमीवर विषय जमिनीशी संबंधित अधिग्रहण कार्यवाही कालबाह्य झाली आहे-पुणे महानगरपालिकेच्या प्रकरणावर अवलंबून उच्च न्यायालयाने परवानगी दिली आहे-घोषित केले- टिकाऊ नाही- इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या प्रकरणात घटनापीठाच्या निर्णयात या न्यायालयाने घालून दिलेल्या कायद्याच्या विपरीत निकाल दिला आहे की, एकदा ताबा मिळविण्याविरुद्ध स्थगिती मिळाल्यानंतर आणि ज्यामुळे अधिग्रहण करणारी संस्था/ लाभार्थी

ताबा घेऊ न शकल्याने, जमीन मालकाला असा युक्तिवाद करणे खुले नाही कि जमिनीचा ताबा घेतला नाही, त्यामुळे, तो कलम २४(२) च्या लाभास पात्र आहे- त्यामुळे उच्च न्यायालयाने दिलेला आदेश रद्द बातल ठरवला जातो - भूसंपादन कायदा, १८९४.

इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि इतर. (2020) 8 एस. सी. सी 129:

[2020] 3 एस. सी. आर. 1-अनुसरण केले..

खटला कायदा संदर्भ

(2014) 3 एस. सी. सी 183

फेटाळले गेले

परिच्छेद 2

[2020] 3 एससीआर 1

अनुसरण केले

परिच्छेद 3

दिवाणी अपील न्यायाधिकरण: दिवाणी अपील क्रमांक ३७९ ऑफ २०२३ मध्ये

२०१५ च्या रिट पिटीशन (सी) क्रमांक ८६८५ मध्ये नवी दिल्ली येथील दिल्ली उच्च

न्यायालयाने १३.०२.२०१७ रोजी दिलेला निकाल व आदेश.

चंद्र प्रकाश, विवेक सिंह, सी. पी. राजवार, सोमी शर्मा, अपीलकर्त्यांचे वकील .

न्यायालयाचा निर्णय न्यायमूर्ती एम. आर. शाह, यांनी दिला

१) २०१५ च्या रिट याचिका (सी) क्रमांक 8685 मध्ये नवी दिल्ली येथील उच्च न्यायालयाने

दिलेला दिनांक १३/०२/२०१७ चा आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेशाने व्यथित आणि

असमाधानी झाल्याने, ज्यायोगे उच्च न्यायालयाने खाजगी प्रतिवादी-लेखी याचिकाकर्त्याने

सादर केलेल्या उक्त रिट याचिकेस परवानगी दिली आहे आणि घोषित केले आहे की भूसंपादन कायदा, 1894 (यापुढे "कायदा, 1894" म्हणून संदर्भित) अंतर्गत सुरू केलेली भूसंपादन कार्यवाही, संबंधित जमिनीच्या संदर्भात, भूसंपादन, पुनर्वसन व पुनर्वसनातील योग्य मोबदला व पारदर्शकतेचा अधिकार अधिनियम, २०१३-(यापुढे "कायदा, 2013" म्हणून संदर्भित) मध्ये कलम 24 (2) अंतर्गत व्यपगत झाल्याचे मानले जाते. म्हणून राष्ट्रीय राजधानी क्षेत्र दिल्ली सरकार आणि अन्य यांनी अपील केले आहे.

२. उच्च न्यायालयाने दिलेला निकाल व आदेश आणि अपीलकर्ता व इतरांच्या वतीने उच्च न्यायालयात दाखल केलेल्या प्रतिप्रतिज्ञापत्रावरूनही असे दिसते की, अपीलकर्ता आणि इतर मूळ प्रतिवादींच्या वतीने हा विशिष्ट खटला होता की संबंधित जमिनीचा ताबा २१.०३.२००७ रोजी घेण्यात आला होता. प्रतिप्रतिज्ञापत्रातील परिच्छेद ६ व ७ मध्ये खालीलप्रमाणे नमूद करण्यात आले होते:-

6. नोंदीनुसार, दिल्लीतील घोंडा गुजरान खादर गावाच्या महसुली मालमत्तेत असलेली खासरा क्रमांक 17 (4-12), 18 (3-14), 38 (1-12), 41 (1-16), 42 (1-10) ही 13 बिघा 04 बिसवा (याचिकाकर्त्याकडे 1/12 वा हिस्सा आहे) असलेली जमीन, भूमि संपादन कायद्याच्या कलम ४ अंतर्गत २३ .०९ .१९८९ रोजी अधिसूचित करण्यात आली होती, त्यानंतर दिल्लीच्या नियोजित विकासासाठी २० .०६ .१९९० रोजी भूमि संपादन कायद्याच्या कलम ६ अंतर्गत घोषणा करण्यात आली. या अधिसूचनेच्या अनुषंगाने, कायद्यांतर्गत

प्रदान केलेल्या कलम ९ आणि १० अंतर्गत इच्छुक व्यक्तींना नोटीस बजावण्यात आली होती, ज्यात सर्व इच्छुक व्यक्तींकडून दावे मागवण्यात आले होते आणि विद्यमान याचिकाकर्त्यांच्या हितासाठी इच्छुक व्यक्तींनी देखील दावे दाखल केले होते. तत्कालीन भूमि संपादन जिल्हाधिकारी यांनी दावेदारांच्या दाव्यांचा विचार केल्यानंतर पुरस्कार क्रमांक ८ /९२ -९३ दिनांक १९ .०६ .१९९२ मंजूर केला. येथे नमूद करणे योग्य आहे की खसरा क्रमांक ८६१/६३९ (1-15) अधिग्रहित केलेला नाही.

७) संबंधित जमिनीचा ताबा घेतला गेला आणि २१ .०३ .२००७ रोजी लाभार्थी विभागाकडे सोपवण्यात आला. मात्र, नुकसानभरपाईची रक्कम नोंद केलेल्या मालकाला दिली जात नाही.

३. मात्र, त्यानंतर, विवादित जमीन ताब्यात घेऊन ती लाभार्थीकडे सुपूर्द करण्याची वस्तुस्थिती विचारात न घेता, आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेशाद्वारे, उच्च न्यायालयाने घोषित केले आहे की, पुणे महानगरपालिका आणि अन्य विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी आणि इतर, (२०१४) ३ एस. सी. सी. १८३ या प्रकरणातील या न्यायालयाच्या निर्णयावर अवलंबून असलेल्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अंतर्गत प्रश्नांकित जमिनीशी संबंधित अधिग्रहण कालबाह्य झाले आहे असे मानले जाते आणि इतर निर्णय नुसार आणि केवळ या आधारावर की संबंधित जमिनीचा मोबदला दिला जात नाही.

४) तथापि, हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की पुणे महानगरपालिका आणि अन्य च्या बाबतीत या न्यायालयाने दिलेला निर्णय, जो इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि इतर , (२०२०) ८ एससीसी १२९ या खटल्यात उच्च न्यायालयाने आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेश देताना ज्याचा आधार घेतला आहे, तो या न्यायालयाच्या घटनापीठाच्या निर्णयाने विशेषतः रद्द बातल ठरवला आहे. परिच्छेद ३६५ व ३६६ मध्ये या न्यायालयाच्या घटनापीठाने खालीलप्रमाणे निरीक्षण केले आहे व म्हटले आहे:-

"365. परिणामी, पुणे महानगरपालिकेत हा निर्णय घेण्यात आला. [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 सी. सी. 183] याद्वारे रद्द करण्यात आले आहे आणि इतर सर्व निर्णय ज्यामध्ये पुणे महानगरपालिका . [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 विरुद्ध सी. सी. 183] प्रकरणाचा आधार घेतला आहे, तेही रद्द करण्यात आले आहेत. श्री बालाजी नगर निवासी संस्थेचा [श्री बालाजी नगर निवासी संस्था विरुद्ध टी. एन. राज्य, (2015) 3 विरुद्ध सी. सी. 353] हा निर्णय आहे. हा चांगला कायदा आहे असे म्हणता येणार नाही, तो फेटाळला जातो आणि त्यानंतरचे इतर निर्णयही फेटाळले जातात. इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध शैलेंद्र [(2018) 3 विरुद्ध सी. सी. 412] या प्रकरणात, कलम 24 (2) च्या तरतुदीशी संबंधित पैलू आणि 'किंवा' हे 'ना' किंवा 'आणि' म्हणून

वाचावे लागेल की नाही हे विचारार्थ ठेवण्यात आले नव्हते. त्यामुळे सध्याच्या निकालातील चर्चेच्या पार्श्वभूमीवर तो निर्णयही लागू होऊ शकत नाही.

366. वरील चर्चेच्या अनुषंगाने आम्ही खालीलप्रमाणे प्रश्नांची उत्तरे देतो:

366.1. कलम 24 (1) (अ) मधील तरतुदींनुसार 2013 चा कायदा लागू होण्याच्या तारखेपर्यंत 1-1-2014 रोजी निवाडा न दिल्यास कार्यवाहीत कोणतीही चूक होत नाही. २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदींनुसार नुकसान भरपाई निश्चित करावी लागते.

366.2. न्यायालयाच्या अंतरिम आदेशाने व्यापलेला कालावधी वगळून पाच वर्षांच्या कालावधीत निकाल देण्यात आला असेल तर 1894 च्या कायद्यांतर्गत 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (1) (ब) अन्वये तरतूद केल्याप्रमाणे जणू ती रद्द करण्यात आलेली नाही असे समजून कार्यवाही सुरू राहिल.

366.3. ताबा आणि नुकसान भरपाई दरम्यान कलम 24 (2) मध्ये वापरलेला "किंवा" हा शब्द "नाही " किंवा "आणि" म्हणून वाचला पाहिजे. २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये हा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ अधिकाऱ्यांच्या निष्क्रियतेमुळे जमिनीचा ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा नुकसान भरपाईही देण्यात आलेली नाही अश्या बाबतीत भूसंपादनाची प्रक्रिया संपुष्टात आली असे मानले जाते. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, ताबा घेतला गेला असेल, नुकसान भरपाई दिली गेली नसेल तर

कोणतीही चूक नाही. त्याचप्रमाणे नुकसान भरपाई दिली असेल, ताबा घेतला नसेल तर त्यात कोणतीही चूक नाही. .

366.4. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) च्या मुख्य भागात "भरणा" या अभिव्यक्तीमध्ये न्यायालयात नुकसान भरपाई जमा करण्याचा समावेश नाही. कलम २४ (२) मधील तरतुदीमध्ये बहुसंख्य भूधारकांच्या संदर्भात ती जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेपर्यंत सर्व लाभार्थी (जमीनमालक) २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदीनुसार नुकसान भरपाईस पात्र असतील.. भूसंपादन अधिनियम १८९४ च्या कलम ३१ अन्वये दायित्वाची पूर्तता न केल्यास या कायद्याच्या कलम ३४ अन्वये व्याज दिले जाऊ शकते. मोबदला (न्यायालयात) जमा न केल्याने भूसंपादनाची कार्यवाही संपुष्टात येत नाही. पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ बहुसंख्य मालमत्तेबाबत मोबदला रक्कम जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेनुसार २०१३ च्या कायद्यानुसार जमीन मालकांना मोबदला द्यावा लागेल.

366.5. १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ३१ (१) अन्वये दिलेल्या तरतुदीनुसार , जर एखाद्या व्यक्तीला नुकसान भरपाई देण्यात आली असेल तर कलम २४ (२) अन्वये नुकसान भरपाई न दिल्याने किंवा न्यायालयात जमा न केल्यामुळे अधिग्रहण संपुष्टात आल्याचा दावा करणे त्याला खुले नाही. कलम ३१ (१)

अन्वये रक्कम भरून भरण्याची जबाबदारी पूर्ण केली जाते. ज्या जमीन मालकांनी नुकसान भरपाई स्वीकारण्यास नकार दिला होता किंवा ज्यांनी जास्त मोबदल्यासाठी संदर्भ मागितला होता, ते २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये संपादनाची प्रक्रिया संपल्याचा दावा करू शकत नाहीत.

366.6. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मधील तरतुदी या कलम 24 (1) (बी) चा भाग न मानता कलम 24 (2) चा भाग मानला जावा.

366.7. 1894 च्या कायदानुसार आणि कलम 24 (2) अन्वये विचार केल्याप्रमाणे ताबा घेण्याची पद्धत म्हणजे चौकशी अहवाल/ निवेदन तयार करणे आहे. 1894 च्या कायद्याच्या कलम 16 अन्वये ताबा घेतल्यानंतर, सदरील जमीन राज्याला निहित होते आणि 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) अन्वये जमीन ताब्यात घेण्याची तरतूद नाही, कारण एकदा ताबा घेतल्यानंतर कलम 24 (2) अन्वये कोणतीही चूक होत नाही.

366.8. कलम 24 (2) मधील तरतुदी ताबा घेण्यास आणि पैसे देण्यास निष्क्रियतेमुळे अपयशी ठरले तर 1-1-2014 रोजी यांच्या बाबतीत व्यपगत होण्याची कार्यवाहीच्या तरतुदी लागू आहेत. संबंधित प्राधिकरणाकडे प्रलंबित असलेल्या भूसंपादनाच्या प्रक्रियेत 2013 चा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्यापेक्षा जास्त कालावधीसाठी नुकसान भरपाई. न्यायालयाने दिलेल्या

अंतरिम आदेशांच्या उदरनिर्वाहाचा कालावधी पाच वर्षांच्या गणनेत वगळावा लागतो.

366.9. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मध्ये भूसंपादनाच्या पूर्ण संपलेल्या प्रक्रियेच्या वैधतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करण्यासाठी कारवाईचे नवे कारण समोर येत नाही. कलम 24 2013 च्या कायद्याच्या अंमलबजावणीच्या तारखेस म्हणजेच 1-1-2014 रोजी प्रलंबित असलेल्या कार्यवाहीला लागू होते. यामुळे जूने आणि कालबद्ध दावे पुन्हा सुरू होत नाहीत आणि संपलेली कार्यवाही पुन्हा सुरू होत नाही किंवा भूसंपादन अवैध ठरविण्यासाठी न्यायालयाऐवजी कोषागारात नुकसान भरपाई जमा करण्याच्या पद्धतीच्या वैधतेवर जमीनमालकांना प्रश्न चिन्ह उपस्थित करण्याची परवानगी दिली जात नाही."

५) वरील बाबी लक्षात घेऊन व इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (सुप्रा) प्रकरणात नायायालयाने घालून दिलेल्या कायद्याची अंमलबजावणी करणेबाबत दिलेले निर्देश आणि जेव्हा अपीलकर्ते आणि मूळ प्रतिवादींच्या वतीने संबंधित जमिनीचा ताबा १४.०९.२००७ रोजी घेण्यात आला होता, तेव्हा उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेश ज्यामध्ये असे घोषित केले गेले आहे की संबंधित जमिनीच्या संदर्भात कायदा, 1894 अंतर्गत सुरू केलेली भूसंपादन कार्यवाही खालीलप्रमाणे कालबाह्य झाली आहे असे मानले जाते. कायदा, 2013 चे कलम 24

(2) न टिकणारा आहे आणि ते रद्द करण्यास आणि बाजूला ठेवण्यास पात्र आहे आणि त्यानुसार तो रद्द केला जाते आणि बाजूला ठेवला जातो .

६)) वरील बाबी लक्षात घेता आणि वर नमूद केलेल्या कारणांसाठी, प्रस्तुत अपील यशस्वी होते. उच्च न्यायालयाने दिलेला निर्णय व आदेश रद्द बातल ठरवला जातो ज्यामध्ये कायदा, 2013 चे कलम 24 (2) नुसार असे घोषित केले गेले आहे की संबंधित जमिनीच्या संदर्भात कायदा, 1894 अंतर्गत सुरू केलेली भूसंपादन कार्यवाही खालीलप्रमाणे कालबाह्य झाली आहे असे मानले जाते तो रद्द करण्यात येतो आणि बाजूला ठेवण्यास येत आहे. . परिणामी रिट याचिका फेटाळण्यात आली आहे

त्यानुसार सध्याचे अपील मंजूर केले जाते. मात्र, या प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थिती पाहता खर्चाबाबत कोणतेही आदेश दिले जाणार नाहीत.

प्रलंबित अर्ज असल्यास त्याचाही निपटारा केला जातो.

निधी जैन .

(सहाय्य : अभिषेक अग्निहोत्री, एलसीआरए)

अपील मंजूर .

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व

व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील
आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.